

Aljakszej Litvin

Hatiny harangjai

Az emlékezet véget nem érő vészjele

75 éve, 1943. március 22-én eltűnt a föld színéről egy belarusz falu – Hatiny. A történelem, a második világháború szörnyű eseményei azt a sorsot rendelték számára, hogy először tűnjön el, majd pedig, 26 évvel később, egy egészen új minőségben keljen életre, mint egy jelkép-falu, egy olyan falu, amely az összes, lakosságával együtt felégetett, megsemmisített belarusz falu világszerte híres emlékművévé lett.

A hatinyi emlékmű az emberi szenvedésnek, fájdalomnak, gyásznak állít emléket, a nácizmus háborús bűnei borzalmas következményeinek örök mementója. Arra hivatott, hogy bárki, aki csak idejön, megértse, hogy őtőle is függ valami ebben az életben, és hogy mindent meg kell tennie azért, hogy soha többé ne történhessen földünkön ilyesmi.

Hatiny neve ugyanúgy egyszerű s mindenkorra elveszhetett volna, ahogy ezer más, lakóival együtt teljesen vagy részben megsemmisített falué, ha nincs a Belarusz Kommunista Párt Központi Bizottsága volt első titkára, P. M. Maserau, a volt partizán kezdeményezése, aki személyes tanúja volt a megszállók szörnyű bűncselekményeinek. Pjotr Mironavics Maserau, aki születésének idén februárban volt a századik évfordulója, Vicebszk megye Raszoni járási székhelyén volt egy szerény középiskolai tanár. Apja földműves volt, a szovjethatalom üldöztette. Maserau a háború első napjaitól kezdve küzdött a

megszállók ellen. Ő szervezte meg a raszoni földalatti mozgalmat, 1942 áprilisában létrehozta a környéken az egyik első partizáncsapatot, ennek parancsnoka lett, majd a partizánbrigád kommisszára és 1943 szeptemberétől az illegális Vilejka megyei Komszomol-bizottság első titkára. Az illegális belarusz Komszomolnak ő volt az egyetlen megyei első titkára, aki a háború előtt nem a Komszomolban dolgozott, és aki megkapta a Szovjetunió Hőse kitüntetést.

Belaruszban a hitleristák több száz falut égettek fel. Rengeteget írtak már arról, hogy miért pont Hatinyt választották emlékhelynek. Nem ismételjük most el azokat, a Szovjetunió szétesése után elterjedt különböző pletykákat, amelyek szerint, úgymond Hatiny és Katiny egybehangzását akarta Moszkva kihasználni, hogy elvonja a figyelmet a katinyi tragédiáról.

A valóságban ennek prózaibb az oka. A háború utáni első években az egész ország a háború által szétrombolt népgazdaság újjáépítésével volt elfoglalva. A Szovjetunióban a Nagy Honvédő Háború eseményeinek emlékeztetere irányuló első nagyszabású rendezvények a Győzelem huszadik évfordulója ünnepi előkészületeinek idején kezdődtek, ami egybeesett L. I. Brezsnyev hatalomra jutásával. Ez a munka Belaruszban különösen a Belarusz Kommunista Párt KB Elnökségének 1966. január 17-i **„A szovjet emberek által a Nagy Honvédő Háború ideje alatt tanúsított hőstettek megörökítése tárgyában végzendő további munkálatokról”** szóló határozata után aktivizálódott jelentős mértékben. Ebben tudniillik az emlékeztetők széles körű programját jelölték ki. Többek között: *„1966. április 30-ig összegyűjteni az összes községre vonatkozó teljes körű információt, amelynek lakóit a fasiszta német barbárok egytől egyig megsemmisítették, és folyó évben, valamint 1967 első felében temetésük helyén emlékműveket, a felégetett faluknak emléktáblát állítani és emlékparkok létesítésébe kezdeni. Megvizsgálni és megoldani a megyei múzeumok fiókjai létesítésének kérdését azokon a helyeken, ahol a partizánok legjelentősebb bázisai voltak...”*

Ekkor fogadták el a BKP minszki megyei bizottságának és a BSzSzk kulturális minisztériumának javaslatát, hogy **„A Nagy Honvédő Háború Belarusz Állami Múzeuma nyisson meg Lagojszk járásban egy részleget, valamint létesítsenek a valaha volt Hatiny község helyén, melynek minden lakosát vadállati módon elpusztították a fasiszta megszállók, mementókat”**.

Azt a kérdést megválaszolandó, hogy miért éppen Hatinyre esett a választás, meg kell jegyezzük, amint az a projekt szerzői és építői visszaemlékezéseiből látható, hogy más javaslatok is voltak. Többek között a Raszoni járásban **Velja** község, amelynek 450 lakosát pusztították el. De ilyen szintű emlékművet Minszkhez közelebb kellett állítani, ami kétségtávol meg is növelte nemzetközi jelentőségét.

A hatinyi emlékmű felépítésének története közismert. Több lépcsőben hozták létre. A legfőbb munkálatokat 1968–69-ben végezték. Először azt a részét építették meg, amelyik közvetlenül Hatinyről szólt. Mind a **26 felégetett ház** helyére telepítettek egy-egy mementót – **egy környi farönkácsolet-imitációt hamuszínű betonból, valamint egy konyhai kemencekéményt mintázó obeliszket, mindegyik tetején egy harmincpercenként megszólaló haranggal**. Az emléktáblákon a lakók neve és a gyermekek kora van feltüntetve. A kapuk nyitva állnak, mintha vendégre várnának...

Négy stilizált kút áll ott, ahol a valódiak voltak. A masszív, fekete labradoritból készült tető a kolhozistállót szimbolizálja, amelyben elevenen

égették meg a falu összeterejt lakosságát. Szemben – a hatinyiek közös sírja az Emlékezés Koszorújával és a jövő generációihoz intézett felhívás szavaival. **Az emlékmű domináns eleme egy meggyilkolt unokáját a karjaiban tartó nagypapa hatméteres szobra.** A „hatinyi” emlékmű második részének felépítéséről 1969. február 13-án született meg a döntés, így húzandó alá, hogy Hatiny a belaruszok népiértésének általános jelképe. Ezzel a céllal létesült **„Az újból fel nem épített falvak temetője”** – egy szimbólum, ahol **185** urnát helyeztek el egy-egy megsemmisített falu földjével.

Hatiny felégetésének formális oka egy partizáncsapat csatája a 118. ukrán Schutzmannschaft (Schuma) policáj-zászlóalj ellen. Ezt a zászlóaljat 1941 végén, 1942 elején állították fel ukrán és más nemzetiségű önkéntesekből és hadifoglyokból. A falu békés lakosságával szemben tanúsított különös kegyetlenség egyik oka az volt, hogy a harcban elesett a 118. zászlóalj német főnöke, **Hans Woellke** kapitány (Hauptmann), aki 1936-ban Németország első olimpiai bajnoka lett súlylökésben, és akit Hitler személyesen nagyra becsült.

A műveletet a zászlóalj parancsnoksága 1943 márciusában így mondja el: „...1943. 3. 22-én a banditák tönkretették a telefonkapcsolatot Plescsanyici és Lagojszk között. A megújított vonal védelmére és az esetleges úttorlaszok eltakarításának céljából 9 óra 30 perckor a 118. rendészeti zászlóalj 1. századából két szakasz lett kiküldve Woellke védelmi-csendőrségi kapitány parancsnoksága alatt. Guba község után kb. 600 méternyire az erdőben favágó munkánsókkal találkozottak. A kérdés-

re, hogy nem láttak-e banditákat, emezek nemleges választ adtak.

Mikor a csapat további harminc métert haladt előre, keleti irányból golyószóró- és puskatúz alá vették. **A kialakult harcban életét vesztette Woellke kapitány és három ukrán csendőr, további két csendőr megsebesült.** Rövid, de kemény harc után az ellenség keleti irányban visszavonult Hatiny felé, halottjait és sebesültjeit pedig magával vitte. Ezek után az ukrán szakasz parancsnoka beszüntette a harcot, mivel a művelet folytatásához nem volt elegendő legénység. A visszaúton az említett fakitermelő munkásokat letartóztatták, mert természetesen felmerült velük szemben a gyanú, hogy támogatják a partizánokat. Guba községtől némileg északabbra az elfogott fakitermelők egy része szökni próbált. Csendőreink tüze 23 embert ölt meg, a többieket kihallgatásra Plescsanyicába vitték a csendőrségre. Azonban, mivel bűnösségük nem volt bizonyított, őket szabadon engedték. **A visszavonult ellenség üldözésére nagyobb erők kerültek bevetésre, többek között Oskar Dirlwanger SS-zászlóaljának egységei. Időközben az ellenség Hatinybe vonult vissza, ami bandita-faluként ismeretes.** A falut bekerítették és minden irányból megtámadták. Az ellenség kemény ellenállást tanúsított, minden házból tüzeltek, ezért nehézfegyvereket kellett bevetni, úgymint páncéltörő ágyút és nehéz aknavetőket. Az összecsapás során 34 leölt bandita mellett a falu sok lakója is megsemmisült. Egy részük a kigyulladt falu lángjai közt égett.”

Persze ezt a beszámolót kritikusan kell fogadni, mára már teljességében ismeretes az igazság

a hatinyi tragédiáról – bizonyos értelemben ez 630 belarusz falu szimbóluma, melyek közül 186 tüzek poklában tűnt el egyszer s mindenkorra.

Ami ebben a faluban március 22-én történt, teljesen váratlan volt a lakói számára. Bár ez a falu az erdőben volt, nem tartozott semmilyen partizán-zónához, nem állt a partizánok védelme alatt, ahol a lakosok általában, ha megjelentek a büntetőosztagok, minden módon igyekeztek az erdőbe menekülni, hogy ott vésszeljék át az akciót. A hatinyieknek természetesen nem volt ilyen gyakorlatuk, így aztán, mivel nem érezték, hogy vétkek lennének bármiben is, mikor észrevették, hogy a megtorlók bekerítik a falut, a házaikon belül igyekeztek elbújni...

Erich Körner őrnagy, a 118. csendőrszászlóalj parancsnokának jelentéséből az derül ki, hogy a megtorló csendőrségi erők makacs ellenállásba ütköztek a faluban, hogy minden házból tüzeltek rájuk, és hogy nehézfegyvereket voltak kénytelenek bevetni (páncéltörő ágyúkat és nehéz aknavetőket). A jelentés szerint az összecsapásban 34 „banditát” és a falu meghatározatlan számú lakosát ölték meg, akiknek egy része a falutűzben halt meg.

Azonban a Dirlwanger megtorló zászlóaljához tartozó tanúk, akik elsőként foglalták el a falut, 1961-ben, nyomozók előtt tett vallomásaikban egybehangzóan azt állítják, **hogy a faluban kevés partizán tartózkodott, de az is lehet, hogy egyáltalán nem voltak, mert ők személyesen nem láttak partizánokat.** Ugyanakkor mind Dirlwanger meg-

torló, mind pedig a 118. zászlóalj csendőrzei, hol rövid harcra tesznek említést, hol pedig a falu 45 mm-es ágyúkkal, aknavetőkkal, állványos és kézi géppuskákkal történt lövetéséről. **Ez nem mond ellent a környező falvak lakossága tanúvallomásainak, melyek szerint a hatinyiek egy része nem a pajtában égett, hanem a falu utcáin kaptak halálos lövést.**

A „Bosszúállók” csapatának partizánjaira vonatkozó adatok szerint március 22-én Hatiny faluban öt harcos sebesült meg és három veszítette életét (M. I. Kazsan, A. M. Csali és V. Gilj).^{*} Ugyanezt támasztja alá Jazep Kaminszki, a falu kovácsa, az egyetlen megmenekült felnőtt (a *szobrász óra – karjaiban a fiával – mintázza az emlékmű központi alakját*). Vallomása szerint saját házának kertjében látta egy meggyilkolt partizánasszony holttestét, U. A. Jaszkevics pedig Mokradz falu irányában, a mezőn látta férfi partizánok holttestét.

Mindebből az következik, hogy Körner őrnagy jelentése hamis. Nem volt Hatinyben semmiféle harc. A partizánok, amint megláták a falut megkerülő megtorlókat, azonnal és gyorsan elhagyták Hatinyt. A néhány egyes lövést nem érdemes számításba venni, hisz ezek figyelmeztető lövések lehettek. Ha volt is lövöldözés, igen rövid ideig tarthatott. **A megtorlóknak vagy nem sikerült idejében bezárni a gyűrűt a falu körül, vagy pedig hagytak a partizánoknak egy menekülési útvonalat azért, hogy ne kelljen velük a faluban harcba bocsátkozni.** A partizánokat a megtorlók üldözőbe sem vették. Valószínűleg attól tartottak, hogy az erdőben esetleg újabb ke-

^{*} A Belarusz Köztársaság Nemzeti Levéltára, 1405, 1. kötet, 807. ügyszám, 49–50. lap.

lepcébe botlanak. Különös tekintettel arra, hogy sokkal kevésbé veszélyes dologgal is el tudták magukat foglalni – falurablással és a védtelen falusiak megsemmisítésével.

Mire kellett Körner őrnagynak ez a hazugság? Nem valószínű, hogy csak arra, hogy a felettes parancsnokait informálja a saját parancsnoksága alatt álló katonai egység sikereiről. Emlékeztetnünk kell arra, hogy még 1942. november 18-án adta ki a biztonsági csendőrség és az SD Reichskommissariat Ostland-béli operatív törzsének parancsnoka Belaruszban a partizánok elleni harc megszervezésére vonatkozó parancsát. Ebben többek között külön felhívták a figyelmet arra, **hogy a lakosság felelőségre vonása nem célszerű, mivel teljes falvak állnak „partizánbandák” elnyomása alatt.** Perdöntőnek azokat a körülményeket kellett tekinteni, ahogyan a lakosság a partizánok elleni műveletek során viselkedett. **Hatiny lakossága még a német megszálló hatalom szempontjából sem minősült megbüntethetőnek.** A partizánoknak tevékeny segítséget nem nyújtottak. A falu lövetésének idején, aki ahol tudott, ott bújt meg – a házakban, a pincékben. Ezért nem is hagyták el a falujukat (pedig lett volna rá lehetőségük) – hiszen semmiben sem érezték magukat vétkesnek. **Pontosan ezért látjuk még kegyetlenebbnek a megtorlók ottani bűncselekményét.** Körnernek arra kellett ez a hazugság, hogy igazolja, miért is történt, hogy oly nyilvánvalóan nem teljesítették a parancsot.

Még egy kérdés szorul pontosításra: ki adott ki békés polgárok ellen ilyen szörnyű megtorlásra szégyenletesen bűnös parancsot? Az utóbbi időben ez a kérdés politikai jelleget öltött, és főbűnösnek Grigorij Vasz-

jurát nevezték meg. Soha senki nem mentheti fel bűne alól ezt a hóhért, de ilyen parancsot ő nem adhatott ki, hiszen csupán a 118. védelmi csendőrzászlóalj törzsének volt a parancsnoka. Az emberek megsemmisítésében vele együtt vett részt a zászlóalj parancsnoka, Kosztyantin Szmozszkij, és főparancsnoka, Erich Körner csendőrnagy. Volt még egy német SS-tiszt, akit azonban a műveletnél jelenlévők egyike sem ismert. Ki lehetett az? Közvetlenül e szörnyű események előtt, 1943. március 2-án a védelmi csendőrség és az SD belarusz parancsnoksága Lagojszkba csoportosította át Dirlwanger zászlóalját és egy SS-csapatot Artur Wilke Hauptsturmführer (százados) vezetésével.

A legutóbbi időben olyan véleményeket is hallani, hogy amennyiben nem lettek volna partizánok, Hatiny sem lett volna. Semmi értelme ezeknek hitelt adni. Megemlíteném, hogy levéltári források szerint a hitleristák már 1941 nyarán is semmisítették meg falvakat a lakosságukkal együtt. 1942-ben, a partizánmozgalom fejlődésének következtében az ilyen akciók már tömeges jelleget öltenek, és gyakorlatilag minden, a partizánok elleni műveletnél egész falvakat gyűjtanak fel és semmisítik meg a békés lakosságot. **Ezekkel a radikális eszközökkel a megszállók két célt reméltek elérni: először is fel akarták számolni a partizánmozgalmat, másodsor pedig a terület „felszabadításának”, a lakosság kiirtásának tervét kívánták teljesíteni.**

A megtorlási műveleteket közvetlenül az SS és a csendőrség speciális osztagai hajtották végre, amelyek az SS és a csendőrség legfelsőbb főnöke alá voltak rendelve, ez utóbbinak pedig közvetlenül Himmler SS-Reichsfüh-

rer (vezértábornagy) parancsolt. 1941 őszén a hitleristák, saját védelmük és a partizánok elleni harc érdekében kénytelenek voltak létrehozni az úgynevezett „keleti”, ill. „segéd” katonai és csendőr- (Schutzmannschaft) zászlóaljakat. Az 1943. április 1-i adatok szerint a „Zentrum” hadseregcsoport parancsnoksága alá tartozó területen (Vicebszk, Magiljou és Gomel megye, valamint részben Minszk, Szmolenszk és Brjanszk megye) a partizánok elleni harcban és a védelmi feladatokban 43 keleti zászlóalj vett részt (26 keleti, 3 kozák, 2 keleti őrségzászlóalj, 8 népi milícia, 2 turkesztáni, 1 örmény, 1 azeri), 19 keleti szakasz stb.

Ezek mindegyike a védelmi csapatok vezérlőtábornoka és a „Zentrum” hadseregcsoport hadtáp-parancsnoka, Max von Schenckendorff tábornok alá volt rendelve. Az említettekén kívül Belarusz területén egy sor kiegészítő csendőralakulat tevékenykedett, melyek mint litván, lett, ukrán, orosz, belarusz, ill. észt egységek híresültek el, és az SS és a csendőrség felsőbb parancsnokának voltak alárendelve. Az 1943. április 1-i adatok szerint Belaruszban tevékenykedett a 3., 12., 15., 254. és 255. litván, a 18. és 27. lett, a 46., 47., 51., 54., 55., 56., 57., 102., 115. és 118. ukrán, valamint a 49. belarusz zászlóalj, az orosz felszabadító hadsereg Vlagyimir Gilj-Rogyionov parancsnoksága alatt és a 202. lengyel csendőrzászlóalj.

Pontosan 1943 telére-tavaszára esik a hitleristáknak egy sor, a partizánok és Belarusz békés lakossága ellen foganatosított nagyszabású büntetőakciója, aminek oka részint a partizán-tevékenység aktivizálódása Belarusz teljes megszállott területén, másrészt a Paulus csapatainak sztálingrádi vereségéről és kapitulációjáról kapott hírek, valamint a megszállók

igyekezete, hogy hátországukat tisztítsák meg a partizánveszélytől. Ha Belarusz térképén kijelöljük azokat a helyeket, ahol 1942–43 őszén-télén-tavaszan megtorló hadműveleteket hajtottak végre, azonnal világossá válik, hogy ilyen akciók északtól délig, kelettől nyugatig az ország egész területén folytak. Csak 1942 november-decemberében a hitleristák 11 nagyszabású megtorló műveletet hajtottak végre a csendőr- és a védelmi csapatok, valamint a Wehrmacht egységeinek részvételével. Így például csak Vicebszk megyében: lefolytatták a „Majomketrec” hadműveletet (Gardok járás), amelyben a Wehrmacht 12. harcokocsizó hadosztályának egységei, valamint a 406. védelmi ezredének egy zászlóalja is részt vett. Több mint 50 falut semmisítettek meg. A „Nürnberg” hadművelet során (Braszlau, Pasztavi és Sarkauscsina járás) négy nap alatt több mint 30 falut gyűjtöttek fel és 2975 embert gyilkoltak le (a nőket, öregeket és a gyermekeket nem is számolták, a beszámolóba egyszerűen azt írták, hogy „házakban és földkunyhókban égtek benn”). A Minszk megyei „Frida” hadműveletben (Bjarezina, Szmajjavicsi, Cserveny járás) az SS 1. gépkocsizó brigádjának és Dirlewanger SS-zászlóaljának megtorlói a beszámolójuk szerint 136 embert semmisítettek meg, 1600 lakost fogtak kényszermunkára, 630 háziállatot és 1280 tonna gabonát foglaltak le.

Ugyanebben az időben tisztították meg a 14. csendőrezred és két védelmi zászlóalj segítségével Minszk megye Uzda, Puhavicsi és Bariszau járását („Albert-1”, „Albert-2” és „Karl” műveletek).

A „Jegesmedve”, „Fenyőfa”, „Hamburg” és „Altona” nagyszabású műveleteket Vicebszk megye Liozna járá-

sában, Minszk megye Valozsin járásában, Grodna megye Dzjatlava, Lida, Maszti, Navagrudak és Scsucsin járásában, valamint Breszt megye Baranavicsi és Ivanava járásában folytatták le. Egyedül a „Hamburg” művelet eredményeként közel hatezer embert semmisítettek meg.

A decemberben, Vicebszk, Garadok és Polack járás területén, a Wehrmacht 286. védelmi és a 391. tábori tanhadosztályaival, a 286. hadosztályparancsnoka, Johann-Georg Richert vezérőrnagy vezetésével indított „Téli erdő” hadművelet még 1943 januárjában is folytatódott. Eredményeként több mint 1600 nőt, öreget és gyermeket lőttek főbe, ill. kínoztak halálra, valamint több mint kétezer embert vezényeltek Németországba kényszermunkára. Csak Polack járásban 116 falut teljesen kiraboltak és huszonegyet felégették.

1943. január-március folyamán a hitleristák, a kedvező körülményeket kihasználva, tovább erősítették a partizánok és a lakosság elleni megtorló akciókat, bevonva e műveletek céljaira védelmi zászlóaljkat, az SS német csendőrezredei, a Wehrmacht egységei és kötelékei haderejét. Január-márciusban Vicebszk, Garadok és Liozna járás területén a 201. védelmi hadosztály, a 2. gépkocsizó ezred és a 3. tankhadserег erőivel hajtották végre a „Gömbvillám” hadműveletet. A 201. hadosztály naplóbejegyzései szerint „169 leellenőrzött faluból 3583 ember esett át szűrésen”, az SD 9. einsatzkommandója 1456 embert végzett ki, 804-et pedig kényszermunkára küldéshez előállítottak.

A „Téli varázslat” művelet során, amit február-márciusban hajtottak végre Vicebszk megye Drisza, Aszveja, Raszoni és Polack járásaiban Ostland csendőrségének erejével – be-

vonva a 3. tankhadserег, a 201. és 218. védelmi hadosztály, valamint a 391. tábori tanhadosztály egységeit –, több mint 3500 embert semmisítettek meg, 158 helységet égettek fel, több mint ezer gyereket küldtek a salspilsai koncentrációs gyerektáborba, 2000 embert pedig Németországba, kényszermunkára.

1943-ban és 1944 első felében állandó jelleggel folytak megtorló műveleti hullámok Belarusz egész területén, halált, rombolást, tűzvész pusztítását hozva, az országot élettelen térré alakítva át.

Akár fel is lehet tételezni, hogy Hatiny véletlen körülmények következtében tűnt el a Föld színéről. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy sok száz belarusz falu pusztult el előre megtervezett, a partizánok és a lakosság ellen indított, úgynevezett megtorló (pacifikáló) műveletek eredményeképpen, amilyeneket Belarusz területén 1941 júliusától kezdődően hajtottak végre. Ezek 1942 második felétől rendkívüli mértékben fokozódtak, és tetőpontjukat 1943-ban érték el. **Azon 5454 belarusz helység közül, melyeket a hitleristák a megtorló akciók keretei között teljességgel vagy részben, lakossággal együtt semmisítettek meg, több mint 3%-ot 1941-ben égettek fel, 16%-ot 1942-ben, 63%-ot 1943-ban, a többit 1944-ben.**

Ezért minden alapunk megvan arra, hogy állíthassuk: Hatiny tragédiája az ezernél is több olyan tény egyike, amelyek céltudatos, a belarusz lakosság népiirtására irányuló politikáról tanúskodnak, ami pedig a nácikat végig vezérelte, amíg csak megszállás alatt tartották Belaruzst.

Bárász Péter fordítása